

Dr hab. Zbigniew Podgórski, prof. UKW
Instytut Geografii
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
85-428 Bydgoszcz, ul. Mińska 15

000001353
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Wydział Nauk o Ziemi i Geografii Przestrzennej
al. Krasińskiego 2cd, 20-718 Lublin
tel./fax /81/ 537-68-62
NIP 712-010-36-92
wpis 24.05.2017
WK-358/2017

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Jolanty Kowal
pt. *Uwarunkowania rozwoju militarnej turystyki kulturowej na terenie*
województwa dolnośląskiego
(Conditions for the development of the military cultural tourism in the Lower Silesian
Voivodeship)

Przedstawiona do recenzji dysertacja doktorska ma objętość 357 stron, w tym 313 stron tekstu zasadniczego. Obejmuje poza spisem literatury, 3 załącznikami oraz spisami fotografii, rycin i tabel, dziewięć podstawowych rozdziałów oznaczonych zgodnie z zasadami odnoszącymi się do publikacji naukowych, podsumowanych w części zatytułowanej „Wnioski”.

W Rozdziale I, liczącym około 13 stron, Autorka przedstawiła definicje militarnej turystyki kulturowej, typologię atrakcji tejże turystyki i formy organizacji, po czym wymieniła i syntetycznie opisała wybrane obiekty oraz obszary stanowiące atrakcje turystyki militarnej w skali światowej. Prezentacja celu pracy, metod badawczych oraz zakresu pracy stanowią treść Rozdziału II. Ten kluczowy rozdział pracy rozpoczyna krótki przegląd literatury przedmiotu, po którym Autorka sprecyzowała cel pracy oraz hipotezy robocze. Autorka jasno przedstawiła etapy badań oraz metody i techniki badawcze, a następnie odniosła się do zakresu pracy i wykorzystanych źródeł danych. Rozdział III zawiera niezwykle syntetyczną, a miejscami pobieżną, charakterystykę wybranych elementów środowiska przyrodniczego województwa dolnośląskiego. Składają się na nią opisy: położenie i podział administracyjny województwa, budowa geologiczna, rzeźba terenu, stosunki wodne oraz szata roślinna. W Rozdziale IV opisano rodzaje, zadania i etapy rozwoju budowli i systemów obronnych, a ponadto rozwój sztuki obronnej, elementy składowe budowli i systemów obronnych oraz scharakteryzowano poszczególne okresy sztuki obronnej. Waloryzacja, zinwentaryzowanych przez Autorkę, obiektów militarnych województwa dolnośląskiego dla potrzeb militarnej turystyki kulturowej stanowi tematykę Rozdziału V. Opracowana i zastosowana przez Autorkę metoda bonitacji punktowej stanowi ciekawą modyfikację propozycji O.

Rogalewskiego (1974), B. Mikułowskiego (1976, 1978), R. Przybyszewskiej-Gudelis, M. A. Grabiszewskiego i S. Iwickiego (1979) oraz M. A. Grabiszewskiego (2007). Autorka uwzględniła w opracowaniu 18 kryteriów zaliczonych do pięciu grup, tj.: *I. Znaczenie obiektu dla militarnej turystyki kulturowej* (4 kryteria); *II. Geograficzna i ogólna charakterystyka obiektu* (7); *III. Historyczno-kulturowy potencjał* (2); *IV. Pozostała oferta turystyczna* (2); *V. Infrastruktura turystyczna i komunikacyjna* (3). Na podstawie przeprowadzonej bonitacji 58 obiektów militarnych (tj. zamków obronnych, twierdz oraz pozycji obronnych z okresu II wojny światowej) zaklasyfikowano do odpowiednich grup, kierując się znaczeniem obiektów dla militarnej turystyki kulturowej. W następnym etapie procedury badawczej ze wskazanych grup I-III wyłoniono reprezentatywne obiekty do analiz szczegółowych, opisanych w kolejnych rozdziałach pracy. Rozdział VI (o objętości 94 stron) zawiera charakterystykę przybliżającą geograficzne, historyczne i kulturowe walory obiektów militarnej turystyki kulturowej na obszarze województwa dolnośląskiego. Cennym elementem tej części pracy jest rozdział 6.2. *Usytuowanie wybranych obiektów w krajobrazie*. W Rozdziale VII Autorka przedstawiła turystyczne wykorzystanie wybranych obiektów militarnej turystyki kulturowej, a następnie dokonała jego oceny. W tym celu wykorzystwała wyniki własnych badań ankietowych, przeprowadzonych na grupie liczącej 17 tys. respondentów. Kolejny rozdział pracy zawiera krótką charakterystykę społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju badanej formy turystyki. Obejmuje ona następujące zagadnienia: zagospodarowanie turystyczne, dostępność komunikacyjną oraz uwarunkowania demograficzne i finansowe. Zgodnie z przyjętą koncepcją treść ostatniego rozdziału (IX) obejmuje rozważania dotyczące perspektyw rozwoju militarnej turystyki kulturowej w województwie dolnośląskim. Ten fragment opracowania skonstruowano wykorzystując strategię i programy rozwoju tego obszaru oraz wyniki analizy SWOT/TOWS, przeprowadzonej przez Autorkę. Rzetelna dyskusja umożliwiła wybór strategii rozwoju i sformułowanie pięciu celów strategicznych oraz związanych z nimi dziesięciu celów operacyjnych rozwoju turystyki militarnej na badanym obszarze. Pracę zamyka część nosząca tytuł wnioski, w której zamieszczono jedenaście ponumerowanych sformułowań. Spis cytowanego piśmiennictwa obejmuje 192 pozycje, w tym najnowsze z lat 2014 i 2015. Warto podkreślić istotny udział publikacji wydanych w języku angielskim wśród cytowanych prac – 26 pozycji oraz przywołanie 67 stron internetowych, co ze względu na tematykę podjętą w pracy jest w pełni uzasadnione.

Problematyka rozprawy doktorskiej dotyczy militarnej turystyki kulturowej, a w szczególności koncentruje się na określeniu jej uwarunkowań i perspektyw rozwoju na obszarze województwa dolnośląskiego oraz wypracowania optymalnego modelu dalszego jej funkcjonowania. Temat podjęty przez mgr Jolantę Kowal jest ważny, tym bardziej, że prowadzenie badań w tak szerokim zakresie przestrzennym nie było zbyt częste na gruncie

turystyki militarnej. Ponadto, grupa respondentów jest wyjątkowo liczna – 17 tys. osób. Obejmuje osoby dorosłe (31% kobiet i 69% mężczyzn), w tym 14 420 turystów z Polski. Turystów ankietowano podczas ich pobytu w pięciu najbardziej rozpoznawalnych obiektach militarnych, tj. w: Zamku Książ (5 tys.), Zamku Czocho (4 tys.), Twierdzy Kłodzko (3 tys.), Twierdzy Srebrna Góra (2 tys.) oraz w Kompleksie „Riese” (3 tys.). Przedstawione w recenzowanej pracy badania i uzyskane wyniki są ważne zarówno w aspekcie poznawczym, jak i aplikacyjnym. O wadze i aktualności tej problematyki świadczy także fakt jej podejmowania już wcześniej przez innych badaczy w Polsce, w tym przez T. Jędrysiaka i Mikosa von Rohrscheidta (2011), którzy w opracowaniu monograficznym w znacznym stopniu uporządkowali teoretyczne zagadnienia militarnej turystyki kulturowej. Podjęte przez Autorkę działania służą gospodarczej i kulturowej aktywizacji lokalnej społeczności oraz wzmocnieniu roli turystyki militarnej, i w rezultacie nadania tej formie turystyki istotnego znaczenia w regionie o wyjątkowych predyspozycjach dla jej rozwoju.

Cel i zakres badań. Celem pracy mgr Jolanty Kowal było (s. 22-23): [...] *określenie uwarunkowań i perspektyw rozwoju militarnej turystyki kulturowej na terenie województwa dolnośląskiego*. Przyjęła, że jego osiągnięcie wymaga realizacji sześciu celów szczegółowych, do których należą:

1. *Inwentaryzacja i waloryzacja obiektów militarnej turystyki kulturowej na obszarze województwa dolnośląskiego;*
2. *Wybór grup obiektów obronnych, na obszarze których będą przeprowadzone badania;*
3. *Ocena czynników lokalizacyjnych badanych obiektów obronnych i ich znaczenia historyczno-militarnego jako walorów turystycznych;*
4. *Charakterystyka wybranych zasobów funkcjonowania potencjału turystycznego (ekonomicznych i społeczno-demograficznych), wpływających na rozwój militarnej turystyki kulturowej w województwie dolnośląskim;*
5. *Charakterystyka i ocena turystycznego wykorzystania wybranych obiektów militarnych;*
6. *Określenie strategii i działań wspierających rozwój militarnej turystyki kulturowej w województwie dolnośląskim.*

W dalszej części pracy (Rozdziału II) Autorka podała główną hipotezę badawczą (s. 23) – *walory militarnej turystyki kulturowej województwa dolnośląskiego są liczne i różnorodne pod względem typu i formy, ale słabo rozpoznane i wykorzystane* – a następnie ukonkretniła ją poprzez sformułowanie czterech hipotez uzupełniających. Te hipotezy oraz temat badań stanowiły dla Niej podstawę uszczegółowienia ogólnego problemu badawczego do postaci jedenastu pytań roboczych (s. 23-24). Autorka konsekwentnie zrealizowała zaplanowane zadania i szczegółowo opisała je w rozdziałach 5-9 oraz starała się je przedyskutować na tle polskiej literatury przedmiotu.

Ocena poszczególnych rozdziałów rozprawy doktorskiej

Przegląd literatury Autorka zawarła w podrozdziale 2.1. *Przedmiot literatury przedmiotu badań*. Wskazana część pracy (o objętości 4 stron) ma syntetyczny, a fragmentami wręcz powierzchowny charakter. Zdaniem recenzenta treści w nim zawarte należało włączyć do Rozdziału I – *Militarna turystyka kulturowa – wątpliwości definicyjne i zagadnienia ogólne w świetle literatury przedmiotu*, ponieważ Autorka de facto już w nim rozpoczęła charakterystykę literatury przedmiotu. Odnosząc się łącznie to dwóch wskazanych struktur pracy należy stwierdzić, że wykreowany obraz literatury przedmiotu badań jest poprawny. Autorka, prawidłowo, na szerszym tle ukazała proces kształtowania się pojęcia militarna turystyka kulturowa i scharakteryzowała jej funkcje, typologie oraz uczestników i formy organizacji. Doktorantka trafnie zebrała literaturę i wykazała etapy rozwoju tego nurtu badawczego, zwracając uwagę na duże znaczenie ruchów krajoznawczego i regionalistycznego, które traktuje łącznie. W kontekście dokonanego przeglądu Autorka przedstawiła aktualny stan badań na obszarze województwa dolnośląskiego, i wskazała na fakt koncentrowania się przez badaczy na opisie obiektów militarnych, podczas gdy sposób ich turystycznego wykorzystania jest wyraźnie słabiej rozpoznany, często wręcz traktowany marginalnie. Warto, także podkreślić, że Autorka omawiając poszczególne zagadnienia z zakresu turystyki militarnej zachowała chronologię i przejrzystość przytaczanych poglądów. Swoistym dopełnieniem rozważań opartych o analizę literatury przedmiotu, a w niewielkim stopniu o własne przemyślenia, jest Rozdział IV. *Rodzaje, zadania i etapy rozwoju budowli i systemów obronnych*. Jego wyodrębnienie i umiejscowienie w strukturze pracy jest jak najbardziej celowe, bo treści w nim zawarte zostały ściśle podporządkowane obranej koncepcji.

Materiały i metody. Rozdział poświęcony zastosowanym w badaniach metodom i technikom jest poprawnie opracowany. Wyodrębniono w nim i szczegółowo scharakteryzowano etapy badań (por. ryc. 2). Na podkreślenie zasługuje opanowanie przez Autorkę rozprawy wiele różnych metod i technik badawczych, do których należą: inwentaryzacja terenowa; wizja lokalna; kwerenda i studium literatury oraz materiałów źródłowych; analiza materiałów kartograficznych; analiza publikacji oraz dokumentów i aktów prawnych; metoda bonitacji punktowej odniesiona do obiektów obronnych; metoda sondażu diagnostycznego oraz analiza SWOT/TOWS. Jednak, z obowiązku recenzenta zwracam uwagę na drobne niedociągnięcie, za jakie uznaję zbyt krótkie omówienie niektórych z technik badawczych oraz pominięcie szeregu z nich na s. 26, mimo deklaracji Autorki zawartej w zadaniu: *W pracy zastosowano następujące techniki i metody badawcze, wykorzystywane w geografii turystyki [...]*. Powyższa uwaga nie odnosi się do analizy SWOT/TOWS, ponieważ metoda ta została niezwykle skrupulatnie przedstawiona w

Rozdziale IX. Narzędzia wykorzystane podczas inwentaryzacji (por. tabela inwentaryzacyjna) i w badaniach ankietowych (por. kwestionariusz) stanowią załączniki 1 i 2, zamieszczone na s. 347-356.

Wyniki. Uzyskane wyniki Autorka rozprawy przedstawiła w pięciu podrozdziałach odpowiadających założonemu celowi badań. W procesie weryfikacji hipotez roboczych stwierdziła m.in., że:

- (Rozdział V, s. 59-83):
 - waloryzowane obiekty militarne (47 zamków obronnych, 4 twierdze oraz 7 pozycji obronnych z okresu II wojny światowej), należą do jednej z czterech wydzielonych grup różniących się od siebie potencjalnym znaczeniem dla militarnej turystyki kulturowej; grupę pierwszą (25-40 pkt.) stanowią obiekty o największym znaczeniu (15 obiektów), grupę drugą (10-14 pkt.) – obiekty o znaczeniu regionalnym i lokalnym (17), trzecią (1-9 pkt.) – obiekty o najmniejszym znaczeniu (13), a grupę czwartą (0 pkt.) – obiekty bez znaczenia dla rozwoju militarnej turystyki kulturowej (13);
 - 26% spośród badanych obiektów ma bardzo duże znaczenie dla rozwoju militarnej turystyki kulturowej; 29 obiektów – średnie znaczenie, a 45 – małe znaczenie.
- (Rozdział VI, s. 84-177):
 - na podstawie analizy materiałów dokumentacyjnych (*Mapy topograficznej* w skali 1:10 000, *Szczegółowej mapy geologicznej* w skali 1:25 000) oraz wykorzystując wyniki własnych badań terenowych ustalono czynniki lokalizacyjne wybranych pięciu obiektów militarnych (tj. *Zamku Książ*, *Zamku Czocho*, *Twierdzy Kłodzko*, *Twierdzy Srebrna Góra*, *Kompleksu „Riese”*);
 - wykorzystując dokumentację fotograficzną wykonano analizy krajobrazowe dla tych obiektów, a uzyskane wyniki przedstawiono w formie graficznej oraz stosownych opisów;
 - na podstawie literatury, archiwalnych materiałów kartograficznych (map i planów) oraz zbiorów ikonograficznych i dokumentacji fotograficznej sporządzono obszerną charakterystykę walorów historycznych i kulturowych badanych obiektów.
- (Rozdział VII, s. 178-249):
 - w formie szczegółowej charakterystyki oferty turystycznej (m.in. poprzez podanie cen poszczególnych produktów, sporządzenie opisów tras zwiedzania i szlaków turystycznych) przedstawiono turystyczne wykorzystanie wybranych obiektów militarnej turystyki kulturowej;
 - stosując metodę sondażu diagnostycznego dokonano oceny wykorzystania turystycznego pięciu obiektów obronnych; ustalono m.in.:
 - rozkład czasowy natężenia ruchu turystycznego;

- miejsca pochodzenia turystów, zarówno krajowych, jak i zagranicznych;
- opracowano profil turysty militarnego, uwzględniając: znajomość zagadnień militarnej turystyki kulturowej; osobiste zainteresowania; samoocenę dotyczącą posiadanej wiedzy o tematyce historyczno-militarnej; znajomość obiektów militarnych województwa dolnośląskiego i ich kategorii; sposób wzbogacania wiedzy respondentów na temat obiektów militarnych; motywy uprawiania turystyki militarnej na badanym obszarze; sposób zwiedzania obiektów itp.
- pozyskano opinie turystów dotyczące: obiektów militarnych; znajomości historii obiektów wśród turystów zagranicznych; atrakcyjności wybranych obiektów militarnych; oceny walorów, identyfikacji czynników wpływających na brak zainteresowania zwiedzanymi obiektami; atrakcyjności obiektów; oceny usług przewodnika; dostępności komunikacyjnej i infrastruktury turystycznej; możliwości promocji turystyki militarnej itd.
- (Rozdział VIII, s. 250-270):
 - scharakteryzowano bazę noclegową województwa dolnośląskiego wg stanu z roku 2013 r., uwzględniając: strukturę rodzajową, rozmieszczenie przestrzenne, stopień wykorzystania miejsc noclegowych w układzie powiatów;
 - w charakterystyce bazy gastronomicznej podano tylko liczbę placówek gastronomicznych oraz ich ogólną strukturę, wskazując jako powód rezygnacji z opisu struktury – utrudnienia wynikające z faktu nie uwzględnienia w statystyce GUS wszystkich kategorii placówek gastronomicznych;
 - scharakteryzowano bazę towarzyszącą oraz uwarunkowania demograficzne i finansowe.
- (Rozdział IX, s. 270-315):
 - na podstawie analizy SWOT/TOWS określono perspektywy militarnej turystyki kulturowej w województwie dolnośląskim i zaproponowano strategię rozwoju w zależności od otoczenia i własnych zasobów – maxi-maxi przy dużej ważności strategii mini-maxi (s. 294-295);
 - sformułowano pięć celów strategicznych i podporządkowano nim 10 celów operacyjnych (s. 296):
 - 1. Wykorzystanie potencjału MTK (trzy cele operacyjne: 1.1. Kreowanie nowych szlaków turystycznych historycznych obiektów militarnych; 1.2. Tworzenie tematycznych programów i markowych produktów turystycznych MTK; 1.3. Rozwój multimedialnej ekspozycji muzealnej w historycznych obiektach militarnych);

- 2. *Rozwój współpracy podmiotów działających w MTK i wspierających rozwój MTK (jeden cel operacyjny: 2.1. Tworzenie klastrów turystycznych dla markowych produktów turystycznych MTK);*
- 3. *Kształcenie kadr dla potrzeb MTK (dwa cele operacyjne: 3.1. Organizacja kursów dla pilotów wycieczek oraz przewodników pracujących w historycznych obiektach militarnych; 3.2. Organizacja szkoleń dla menadżerów historycznych obiektów militarnych);*
- 4. *Monitoring satysfakcji i potrzeb turystów MTK (jeden cel operacyjny: 4.1. Organizacja badań ankietowych wśród turystów MTK);*
- 5. *Rozwój promocji MTK (3 cele operacyjne: 5.1. Realizacja reklamy obiektów militarnych, ekspozycji muzealnych i eventów w szeroko wykorzystywanych kanałach informacyjnych; 5.2. Utrzymanie i aktualizacja internetowych portali turystycznych o tematyce militarnej; 5.3. Rozwój współpracy informacyjnej menadżerów zarządzających historycznymi obiektami z regionalną i krajową prasą, radiem, TV oraz z tematycznymi portalami internetowymi);*
- wskazanie kierunków pozyskiwania wsparcia dla renowacji i ochrony obiektów dziedzictwa kulturowego (w tym obronnego) oraz możliwości finansowania projektów turystycznych z zewnętrznych źródeł finansowania.
- (Wnioski, s. 316-318):
 - sformułowano jedenaście wniosków końcowych; do najważniejszych spośród nich należą:
 - (1) *Obiekty [militarne] o średnim znaczeniu tworzą potencjalną bazę, którą można wykorzystać, gdy przygotowuje się dla nich odpowiednie zagospodarowanie turystyczne;*
 - (2) *Walory geograficzne, warunkujące rozwój MTK, to głównie czynniki lokalizacyjne obiektów militarnych oraz ich usytuowanie w krajobrazie [...];*
 - (3) *Uwarunkowania historyczne budowy obiektów obronnych, ich czasowy i przestrzenny rozwój, militarna architektura budowli i wystrój wnętrz [...] nie są należycie wyeksponowane w postaci przewodników, tablic lub iluminacji [...];*
 - (4) *Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne w województwie dolnośląskim sprzyjają rozwojowi MTK [...];*
 - (7) *Mimo, [...] iż zarówno respondenci, mieszkańcy jak i władze lokalne uważają badane obiekty jako czynnik napędowy turystyki w regionie [...] Nie znajduje to odbicia w realnej rzeczywistości i konkretnym działaniu stymulującym. Należy więc podjąć działania zmierzające do wypromowania obiektów obronnych oraz pełnego ich wykorzystania turystycznego;*

- (9) [...] dla dalszego rozwoju MTK należy wybrać strategię *maxi-maxi*, czyli wykorzystać mocne strony potencjału turystycznego MTK przy wsparciu uwarunkowań zewnętrznych. Należy [...] wziąć również pod uwagę strategię *mini-maxi*;
- (10) Cele operacyjne należy wesprzeć zewnętrznymi działaniami, takimi jak: finansowanie działań rozwojowych z funduszy zewnętrznych oraz kompleksową promocją w mediach krajowych i zagranicznych.

Dyskusja. Prezentując zakres pracy Autorka podała, że do obiektów militarnych województwa dolnośląskiego należy m.in. 248 grodzisk i stwierdziła, że [...] w większości są to pozostałości (s. 270). Sięgając do definicji „grodziska” – powyższe stwierdzenie uważam za zbędne.

Autorka w Rozdziale 5 (s. 66) napisała, że w przypadku dokonywania waloryzacji metodą bonitacji punktowej [...] *Rzetelność otrzymanych [...] wyników zależy przede wszystkim od trafnego doboru kryteriów oceny i przyjętych skal punktowych [...] oraz, że [...] Kategorie starano się dobierać w taki sposób, by na ich podstawie możliwe było określenie znaczenia poszczególnych obiektów dla militarnej turystyki kulturowej oraz możliwości przeprowadzenia w późniejszym etapie badań ankietowych przy jednoczesnym wskazaniu na ich wartość historyczną i kulturową.* Przytoczone wyjaśnienie uważam za poprawne, ale niepełne, ponieważ skoro Autorka na s. 59 podała, że ustalając kryteria oceny wykorzystwała opracowania literaturowe [O. Rogalewskiego (1974), B. Mikułowskiego (1976, 1978), R. Przybyszewskiej-Gudelis, M. A. Grabiszewskiego i S. Iwickiego (1979) oraz M. A. Grabiszewskiego (2007)], to w przytoczonym fragmencie pracy należało szczegółowo wskazać kryteria zapożyczone (ewentualnie określić zakres dokonanych modyfikacji), a następnie podać i uzasadnić własne kryteria autorskie, wypracowane na bazie obserwacji.

W wyniku przeprowadzonej waloryzacji obiektom przyznano wartości od 0 do 39 pkt. (s. 74). Przyjmując, że teoretyczny zakres wartości wynosi 0-46 pkt. nie zrozumiałe jest stwierdzenie dotyczące wyodrębnienia grupy obiektów o największym znaczeniu dla turystyki militarnej (s. 74) – *Do grupy tej zakwalifikowano obiekty, które, otrzymały punkty o następującym przedziale 25-40 pkt. (tab. 5, ryc. 25).* Po pierwsze, żadnemu z obiektów nie przyznano 40 pkt. Po drugie, górną wartość przedziału (domkniętego), wyodrębnionego na skali oceny, powinna stanowić liczba 46, która odpowiada maksymalnej wartości punktów, jaką można przyznać obiektowi bonitowanemu zgodnie z przyjętym zestawem kryteriów. Po trzecie zakresy poszczególnych przedziałów 47-stopniowej skali nie zostały uzasadnione, i wynoszą odpowiednio: IV (0 pkt.) – 1 punkt skali oceny, III (1-9 pkt.) – 9 punktów skali oceny; II (0-24 pkt.) – 15 punktów skali oceny; I (25-40 [46] pkt.) – 16 [22] punkty skali oceny.

Ponadto, uzasadniając wyłonienie grupy IV stwierdzono, że (s. 81) *Są to obiekty, które wymieniane są w przewodnikach bądź informatorach turystycznych, natomiast nie pozostał po nich żaden ślad. W ocenie bonitacyjnej uzyskały 0 pkt.* Zdaniem recenzenta w oparciu o przyjęte przez Autorkę kryteria nie powinno się waloryzować obiektów nieistniejących.

Za niecelowy uważam podział rozdziału 6.3. *Walory historyczne i kulturowe obiektów obronnych na Dolnym Śląsku* na dwie części: 6.3.1. *Dzieje Śląska* i 6.3.2. *Etapy rozwoju budowli obronnych na tle zagrożeń militarnych.*

Także za dyskusyjne uważam sformułowanie dla celów strategicznych 2 i 4 (tab. 47, s. 296) tylko po jednym celu operacyjnym. Bowiem, w takim przypadku realizacja danego celu operacyjnego jest równoznaczna z realizacją nadrzędnego w stosunku do niego celu strategicznego. Wynik porównania zakresów znaczeniowych tych sformułowań pozostawia wątpliwość co do słuszności przyjętego założenia. Widać to szczególnie w przypadku celu strategicznego nr 4 – *Monitoring satysfakcji i potrzeb turystów MTK*; cel operacyjny nr 4.1. *Organizacja badań ankietowych wśród turystów MTK*, który na s. 305 otrzymał postać 4.1. *Organizacja badań sondażowych wśród turystów militarnej turystyki kulturowej.* Z uzasadnienia zamieszczonego na s. 305-305 wynika, że Autorka odwołując się do wyników badań własnych postuluje analogiczne badania, ale na większą skalę. Uważa, że zaproponowane badania [...] *pozwolą na identyfikację kluczowych elementów mających wpływ na ogólne zadowolenie, jak i niezadowolenie z odwiedzania obiektów militarnych na obszarze województwa dolnośląskiego, wskazanie propozycji zmian i sposobów polepszenia oferty (ocena poszczególnych aspektów), a także na decyzję o poleceniu innym zobaczenia tych obiektów.* Uznając słuszność propozycji Autorki by badać satysfakcję i potrzeby turystów mam jednak wątpliwość: *Czy badania sondażowe (ankietowe) proponowane przez Autorkę odpowiadają wymogom monitoringu?*

Zauważone w tekście drobne pomyłki i przejęzyczenia nie umniejszają wartości poznawczej i merytorycznej pracy, np. pominięcie słowa „obektów: w tytule rozdziału VI; niekonsekwentne stosowanie terminów: zlodowacenie Warty i zlodowacenie środkowopolskie (s. 93), powtórzenia treści niektórych fotografii (np. fot. 7, s. 126 i fot 10, s. 128; fot. 8, s. 127 i fot. 13, s. 130 oraz fot. 15, s. 131), powtórzenia treści niektórych rycin (np. ryc. 75 i ryc. 90; ryc. 73 i ryc. 91) itp.

Reasumując stwierdzam, że w pracy uzyskano bardzo bogaty materiał informacyjny, często trudny w interpretacji. Autorka jednak w logiczny sposób usystematyzowała otrzymane wyniki i przedstawiła je interesująco, i w miarę możliwości na tle rezultatów uzyskanych przez innych badaczy. Swoje osiągnięcia posumowała we wnioskach, poprawnych merytorycznie w stosunku do otrzymanych wyników i w nawiązaniu do postawionych hipotez badawczych oraz pytań szczegółowych.

Konkluzja

Pomimo szeregu dyskusyjnych uwag zamieszczonych wyżej uważam, że rozprawa doktorska mgr Jolanty Kowal, pt. *Uwarunkowania rozwoju militarnej turystyki kulturowej na terenie województwa dolnośląskiego (Conditions for the development of the military cultural tourism in the Lower Silesian Voivodeship)*, jest ciekawym i cennym opracowaniem naukowym szczegółowo przedstawiającym podjętą problematykę, zawierającym oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i posiadającym istotne wartości poznawcze. Stwierdzam, że praca ta spełnia wymagania *Ustawy o stopniach i tytułach naukowych* (w tym – art. 13 ust. 1. *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (tj. Dz. U. z 2016 r., Nr 65, poz. 882 ze zm.) oraz § 6 *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 3 października 2014 r. w sprawie szczegółowego przeprowadzenia czynności w przewodzie doktorskim, postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora* (Dz. U. z 2014 r., poz. 1383). Autorka wykazała w dysertacji, że potrafi sformułować i rozwiązać problem naukowy, opanowała teoretyczną wiedzę w określonej dziedzinie naukowej oraz posiada umiejętność prowadzenia pracy badawczej. W związku z powyższym zwracam się do Wysokiej Rady Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z wnioskiem o przyjęcie pracy i dopuszczenie mgr Jolanty Kowal do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Zbigniew Podgórski

Toruń, 20.07.2017 r.